

Csongrádi papok cselédjeinek társadalomnéprajzi vizsgálata¹

Bár az elmúlt években az alsópapság társadalmi szerepe, a pasztoráció mindennapi kihívásainak vizsgálata számos elemzés tárgyát képezte,² a papok „templomon kívüli” élete egyáltalán nem, vagy csak esetlegesen került szóba. Írásomban a csongrádi római katolikus plébánost és a káplánokat ellátó, ún. *belső cselédség* társadalomnéprajzi vizsgálatára, a plébániai személyzet feladatköreinek, összetételének rekonstruálására vállalkozom arra keresve választ, hogy a többi cselédhez viszonyítva mennyiben volt más a plébániai személyzet helyzete, fizetsége, általános megítélése? Milyen kérdéseket, problémákat tartogathatott a házi szolgálók jelenléte a plébánián? A nőnemű cselédek és a plébános érintkezését illetően milyen viselkedésmód számított elfogadhatónak? Hogyan reagált a nép a normaszegő magatartásra?

Csongrádon a hagyományos történeti források ritkán emlékeznek meg a plébániai cselédekről. Ha mégis, akkor jellemzően egy-egy konfliktus kapcsán, amikor tanúként szerepelnek a püspöki szentszéki kihallgatáson. Kivételt képez Kanyó András csongrádi plébános népeösszeírása 1783–85-ből,³ illetve az 1842-ben íródott püspöki vizitációs jegyzőkönyv, melyben a pap háztartásában élő cselédeket és hozzátartozókat részletesen felsorolták.⁴ A vonatkozó források sajátossága, hogy míg a legegyszerűbb tények (a plébániai cselédek személye, mindennapi feladataik köre stb.) általában rejtve maradnak, egy-egy szakácsnő illetlen viselkedéséről megdöbbentő részletességgel olvashatunk a jegyzőkönyvekben. Ha a 19. század végi sajtóértéseitekre támaszkodunk, csupa elnagyoltan ítéltető, pletykákra támaszkodó cikkeket találunk, melyek a papokon és nőcselédjeiken élcelődnek.

Elsőként a rendelkezésre álló források segítségével kísérlem meg a csongrádi plébánosok háztartási cselédjeinek bemutatását, majd három olyan ügy következik, melyek középpontjában a plébános és egy, vagy több *persona suspecta*⁵ áll.

A plébánia személyzete Csongrádon a 18–19. században

A 18. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvekben olvashatjuk, hogy az 1767-ben épült⁶ csongrádi plébániaépületben egy hálószoba a cselédség számára volt fenntartva („cubicula pro [...] Familia unum”)⁷. „Cselédség” alatt egy szakácsnét, esetleg egy mindenes házi szolgát kell értenünk, hisz a csongrádi pap – híveihez hasonlóan – szerény körülmények között élt.

1 A tanulmány eredeti megjelenési helye: Fodor Péter – Gyöngyössi Orsolya (szerk.): Sodrásban. Tanulmányok Dr. Szűcs Judit köszönésére. Csongrádi Információ Központ, Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Csongrád, 2017. 145–157.

2 A teljesség igénye nélkül lásd: BARTH 2003; DÉNESI 2009; FOGL 2015; GYÖNGYÖSSI 2014; MIHALIK 2013.

3 Katus László a szegvári plébánia története után kutarva vázolta fel a plébániai cselédség szerkezetét, sőt, fizetségekét is közli. Ld. KATUS 2007. 146.

4 Váci Püspöki s Káptalani Levéltár (továbbiakban: VPL) Libri Visitationum, (Lib. Vis.) Lib.10. 1842.

5 „gyanús nőszemély”

6 VPL Lib. Vis. 10. 1842.

7 VPL Lib. Vis. 1. 1778. június 10.

A legkorábbi, egyben legteljesebb lista a plébános cselédjeiről 1783–85-ből származik. Az ősszeírás szerint a csongrádi plébánián élt egy káplán, Kanyó András plébános két unokahúga (9 és 16 évesek), egy szakácsnő (48 éves) és két szolgáló leány (16 és 17 évesek), egy szolgáló leány (13 éves), egy 10 esztendőes örökbe fogadott leányka, valamint egy 20 esztendőes kocsis legény.⁸ A rokonok, jelen esetben a plébános unokahúgainak jelenléte a plébánián korántsem volt szokatlan; ha a pap szegényebb családból származott, plébánosként akár több rokonáról gondoskodhatott. A 18. század közepén Hevesben például a plébános nyolc hozzátartozóját is a parókia lakói közt találjuk.⁹

Mátyus János, 1802–1825 között csongrádi plébános a miskolci káplánévek idején ismerhet meg „házi gondviselőnőjét”¹⁰, Soltész asszonyt, aki Csépára, majd csongrádi állomáshelyére is követte a papot.¹¹ Frajstadt Judit hajdon leány 1806-ban már bizonyosan a csongrádi plébánosnál szolgált.¹² Soltész asszony halála után Kaszavits Ignácné Obendorfer Erzsébet lett az új gazdaasszony.¹³ Ugyanebben az időszakban két kocsisról, Kovács (Delleng) Andrásról és Szabó Mihályról emlékeznek meg a források. Szabó Mihály felesége, Lovas Ilona és testvére, Veronika a kenyérsütésben segítettek a plébánián.¹⁴ 1821–22-ben Horváth Rózsi majd Hürkecz Ágnes szolgált a csongrádi papoknál.¹⁵ Polyák András kocsis 1820–21 tájékán alkalmazta Mátyus plébános; 1823-ban már nem találjuk a cselédség sorában. Kasza Istvánné Csenki Anna 1822-ben, 29 esztendőes korában állt be plébániai „Házi Szolga Cselédnek”¹⁶. 1823 után a 19 esztendőes Antal Terézia lett a plébános szakácsnője. Az új szakácsné a 23 éves Horváth József plébániai kocsisal egy időben került Mátyus plébános szolgálatába.¹⁷ Ugyanebben az évben ott találjuk a plébánián Kádár Imre 33 éves kertészt, Baksai István 33 éves öregbérest, és a „Főző Asszony”¹⁸ férjét, Kaszavits Ignácot, aki lakatos mesterből lett a „pap gazdája”¹⁹.

1842-ben Jancsovich József plébános háztartásának gazdasági ügyeit 40 esztendőes hajdon nővére, Jancsovich Franciska tartotta kézben. Munkáját a vizitátorok becsületesnek és takarékosnak ítélték. A plébános másik testvérenek, Jancsovich Pál tószegi jegyzőnek halála után annak özvegyét és négy árváját is magához vette. Gondoskodott a gyermekek szállásáról, étkezéséről és ruházataról, 32 éves sógornőjét pedig plébániai szakácsnőként alkalmazta. Az asszony évi 100 forint fizetséget kapott munkájáért. A plébánia lakói közt találjuk ebben az időben a 22 esztendőes Németh Istvánt, aki „mindenes” szolgálja lehetett a csongrádi plébánosnak. Keresete megegyezett a szakácsnőével. A 18 éves Blahun Ágnes és a 16 esztendőes Kakucska Ágnes fejenként 40

8 Andreas Kanyó parochus 43 év; Emericus Vig capellanus 31 év; Theresia Kanyó neptis 16 év; Agnes Kanyó neptis 9 év; Barbara Onodi 48 év; Agnes Preszenszky servitis 16 év; Catherina Vig servitis 17 év; Clara Szabó adoptiva 10 év; Josephus Pazsit servitor 13 év, Joannes Kada auriga 20 év.) Nagyboldogasszony Plébánia Irattára, Csongrád (NPI) Historia Domus I. kötet, 180.

9 MIHALIK 2013. 90.

10 Váci Püspöki és Kápralányi Levéltár, Acta Privtorum (továbbiakban: VPL APriv.) Mátyus János, é.n. (kb. 1824) Mátyus János levele a váci püspöknek.

11 VPL APriv. Mátyus János, 1801. június 21. Baranyi Anna és Kun Apolló igazolása.

12 VPL APriv. Mátyus János, 1807. november 3. Lévai Tóth János vallomása.

13 VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 16. Csongrád város bírójának és tanácsának levele a váci Püspöki Szent-széknél.

14 VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 16. Csongrád város bírójának és tanácsának levele a váci Püspöki Szent-széknél.

15 VPL APriv. Mátyus János, 1824. június 22. Bizonylat.

16 VPL APriv. Mátyus János, 1825. augusztus 12. Püspöki Szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv.

17 VPL APriv. Mátyus János, 1825. augusztus 12. Püspöki Szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv.

18 VPL APriv. Mátyus János, 1824. május 1. Czimmermann János levele a váci püspöknek.

19 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki Szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv.

forintért és egy-egy pár csizmáért szolgált a papoknál. Kaszaniczky Mária nyomorban élő férjével együtt alkalmilag segédkezett a plébánián, munkájuk bére évi 15 forint és egy pár csizma volt. A plébániai földeken három bérest találunk: Kádár István, Keller Mátyás és Győri János „tubákosok” fejenként két véka termésért és némi kender járandóságért cserébe a pap dohányföldjét művelték.²⁰

A 19. század második felében a csongrádi plébánosok belső cselédységéről csak esetlegesen találni adatokat. Virter Lajos plébános háztartásában (1850–1854) édesanyja irányította a cselédek. 1853-ban arról szerzünk tudomást, hogy Bába Szabó Rókus egyházi nőül vette a plébános baksi születésű, hajadon házvezetőnőjét.²¹ Edelényi János plébános szakácsnője 1882–1886 között Palik Ferenc kosdi kántor leánya volt.²² 1896-ban már bizonyosan Forgó István a „parochiai kocsis”²³, a plébános házvezetőnőjét pedig Samu Annának hívták.²⁴

A belső cselédek olyan mindennapi teendőket végeztek, mint a takarítás, főzés, meszelés, tüzelés, fuvarozás vagy az aprójószág ellátása. Az 1854-ben épült, 13 szobával és 11 kályhával ellátott, éléskamrával, gazdasági épületekkel, ólakkal rendelkező csongrádi plébániaépület rendben tartása, a papi személyek (plébános, 3–5 káplán, ferences atya) étkezésének biztosítása, ruháinak mosása, fuvarozása megfelelő számú személyzetet kívánt. A kenyereket vagy a plébánia konyháján, vagy a szomszédos elemi iskola kemencéjében sütötték. A szükséges vizet a kocsis hordta a Tiszáról. Ha a plébános megbetegedett vagy baleset érte, rendszerint szakácsnője vállalta az ápoló szerepét.

A csongrádi plébánosok háztartásában a 19. században szolgált egy szakácsasszony, két-három fiatalabb cseléd, egy „kisebb” és egy nagyobb” kocsis, kertész valamint a gazdaságot felügyelő öregbéres és a „paggazda”. Két évtizeddel később a csongrádinál jóval szerényebb méretű (körülbelül 5500 római katolikus hívőt magába foglaló) szegvári plébánián a szakács, két szolgáló, öregbéres és kocsis mellett kisbéresről, juhászról, kondásról és plébániai vincellérről is megemlékeznek a források. Az öreg béres 100, a házvezetőnő 90, a kocsis, kisbéres és vincellér 50, a két szolgálólány 25–25, míg a juhász 12 forint fizetséget kapott. A szakácsasszony és a szolgálólányok kivételével mindannyiuknak járt 2–2 hold művelhető föld. A kondás csak ruházatot és ellátást kapott.²⁵ Közel ugyanekkor a kb. 2700 lakosú Budakeszin egyetlen házi cselédtről, a szakácsasszonyról tudunk.²⁶

A csongrádi papoknak minden időben kiterjedt művelési terület, kaszáló és tanya állt rendelkezésére. 1848 előtt részben jobbágyszolgáltatással oldhatták meg a föld művelését, 1850 után már béresekre volt szükség. Hegyi Antal plébános ugyanakkor egyik levelében utalást tesz arra, hogy a vetést és aratást „Istenért megteszik cselédei ingyen”, így nem szükséges a háztartási személyzetten kívül fizetett munkásokat keresnie.²⁷

20 VPL Lib.Vis. 10. 1824. Csongrád. A forrás feldolgozásában nyújtott segítségért Földvári Katalinnak tartozom köszönettel.

21 TARI 1977. 24.

22 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 28. Edelényi János levele a váci püspöknek.

23 *Csongrádi Lap*, 1896. március 8. VI. évf. 10. szám, 3. old.

24 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 14. Csongrádi lakosok levele a hercegprímásnak.

25 KATUS 2007. 146.

26 BEDNÁRIK 2013. 238–239.

27 VPL APar. Cs. 1891. május 21. Hegyi Antal plébános levele a váci püspöknek.

Asszonyok a plébánián

A római katolikus plébánosok mindennapi ellátása, étkezésének, ruháinak gondja, a plébánia tisztántartásának feladata rendszerint nőcselédék dolga volt. A nőcselédék jelenléte a plébánián szükségszerű, ugyanakkor kockázatos tényező, hisz a papok körüli forgolódás „bűnre csábító” helyzeteket tartogathatott, könnyen konkubinátus gyanúját kelthette. A nőcselédekkel való „helyes” bánásmód így a hiteles papi élet demonstrálásának fontos esélye lehetett.

A nőcselédék és pap érintkezésének kérdése a papnövendékek tankönyveiben is szerepel. A könyvek követendő tanácsokkal, jóindulatú figyelmeztetésekkel vannak tele. Nogáll János általános irányelvként határozta meg, hogy a pap tisztelettel és félelemmel viszonyuljon a háztartását vezető nőkhöz, háznépével való viszonya pedig mintaként szolgáljon a többi gazda számára.²⁸ Ez a „tisztetet és félelem” Henry Dubois kispapoknak szóló munkájában a prevenciót jelenti, vagyis: kerülni kell a más nembeliekkel való érintkezést még házon belül is, hisz egy pap még a tisztátalanság gyanúját sem engedheti meg magának.²⁹ Ügyelni kell továbbá a plébániai gazdaasszony életkorára: ne legyen túl fiatal, se túl szép; a legjobb, ha a pap rokona.³⁰

A jellemzően álnéven kiadott egyházellenes írások a cölibátus kapcsán foglalkoznak a nőcselédék és a papok kérdésével. Ezekben a munkákban természetesnek veszik a testi szükségleteket, így nem a papok esetleges románcait, hanem a rájuk kényszerített képmutató magatartást állítják pellengérré.³¹ Kóródy Sándor (Papramorgó) a papi nőtlenség kérdését a polgári házasság ügyének előmozdításával kapcsolja össze. Röpiratában az ágyasként tartott plébániai gazdaasszonyon élcelődik, kit a cölibátus által kitermelt „mellékterméknek”, kikerülhetetlen egyháztörténeti jelenségnek nevez.³² Ami bizonyos, hogy az intim gyanúsítgatások a papokról terjedő adomák kifogyhatatlan alapanyagai voltak.³³

Ékes szköllák³⁴ – álnok nöstények – gyanús nöszenélyek

A 19. században három olyan esetről tudunk, amikor csongrádi plébános konkubinátus gyanújába keveredett.

Mátyus Jánost már csépai plébános korában azzal gyanúsították, hogy házi gondviselőnőjével az illendőség határait túllépő viszonyt ápolt. A csépai lakosok panaszlevelében olvashatjuk,

28 NOGÁLL 1852. 231.

29 DUBOIS 1870. 153.

30 DUBOIS 1870. 162. Dr. Czákó Ambró a papi segédkönyvek szerzőivel egyetértve azt javasolja a papnövendékeknek, hogy a felmerülő helyzeteket ne kezeljék, hanem előzzék meg. Vagyis: lehetőleg ne nézzek nőkre, ne társalognak velük, levél útján se kommunikáljanak. Kerüljék a „veszélyes helyeket” (kávéházak, piacok, lakodalom stb.) és bolti kirakatokat. Ne nézegessenek olyan újságokat, melyekben fedetlen női testrészek láthatók. Hasonló okból óvakodjanak a regények olvasásától, „mert ezekben rendszeren a szerelem játssza a főszerepet” DR. CZÁKÓ 1916. 50.

31 „...az a csúnya dolog, hogy ő úgy tünteti fel magát, mintha az isten eunuchja volna, s nála nélkül senki sem juthatna a menyországba.” (ERKP) 1894. 4–5.

32 „A gazdasszony az anyagi gondviselést képviseli, s ha nincs asszony a háznál gyakran az erkölcsit is. Nála van deponálva az étkamra s padlás kulcsa, ő a pincék cerberusa. Ő táplálja a ház népét s ő házsártoskodik a cselédekkel. Goromba is lehet, csak hű legyen. Ő azon töltés, mely számos nőtlen ember gazdaságát a végdisszolutió ellen megóvjá. [...] Ő a ház jó szelleme, ki híven megosztja urának örömet, bűját, asztalát és ágyát. Ez a papi gazdasszonyi faj általános jellemző vonása.” PÁPAMORGÓ 1870. 5–9.

33 „Mik a káplánok reményei? Hát – a papgazdasszonyok!” CSUKÁSSI 1879. 124.

34 Görög mitológiai tengeri szörny, aki énekével elcsábítja a tengerészeket, majd sziklára futtatja, mélybe rántja a hajókat.

hogy Mátyus plébános egy asztalnál evett, együtt kocsikázott gazdaasszonyával. Olykor egy szobában aludtak annak ellenére, hogy a csépai plébániához cselédszoba is tartozott.³⁵ Amikor egy szekérbalesetben a plébános keze és arca is megsérült, Soltész asszony éjszakákon át virrasztott a pap ágya mellett. A többi házi szolgának eskü alatt kellett vallania, hogy a plébánost nem látták a szakácsasszonnyal hálgni.³⁶ Blázsik Antal kántor írásban igazolta, hogy mikor a plébánossal és a szakácsnővel együtt Domonyba utazott, Mátyus János az öccse házában lakott, míg a szakácsnő és a kántor „a Tisztelendő Úr fundussán lévő Házban”, az ott lakó cselédeknel volt elszállásolva.³⁷ Soltész asszony ellen évekkal később a csongrádi lakosok is hasonló panasszal éltek.³⁸

Soltész asszony valamikor 1809 után, Mátyus János csongrádi plébánossága idején hunyt el. Helyére Obendorfer Erzsébet, egy aradi kalaposmester leánya került. A szakácsné viselt dolgairól egy 1823-ból fennmaradt tanúkihallgatási jegyzőkönyvből értesülünk. Ebben az évben a csongrádi elöljáróság pontokba szedte a hívek panaszait, majd a levelet a váci Püspöki Szentszék elé terjesztette. Ebben a lajstromban szerepel, hogy a plébános a szakácsné „szavainak nagy hitelt szokott adni, ahonnét többször veszedelem történik, nem kevés háborgást és vizánozást azon személy okozna, s el követtetne.”³⁹ A gazdaasszonyt – miután várandós lett – a plébános „férjhez adta” majd házat vásárolt neki a Kaporás csárda közelében.⁴⁰ A közbotrány tetetőzéseként a plébánián szülte meg két gyermekét, ott is feküdt a gyermekágyat. A plébános a szakácsné gyermekeinek drága ajándékokat vásárolt, velük egy hintóban kocsikázott.⁴¹ Ha „Lizi asszony” a plébánián éjszakázott a gyermekekkel, a többi szolgálnak kellett ringatnia a kicsiket; ha nem akartak verést kapni⁴².

Ha Csongrádon valaki vásár- vagy ünnepnapon szeretett volna esküdni, a szakácsnét egy követér tyúkkal kellett meglepnie. Ha az asszonynak nem tetszett a lábásjóság, nagyobbra kellett cserélni. Amennyiben a szakácsnő panaszt tett valakire, a plébános a paplakba hívatta az illetőt, ahol cselédjeivel lefogatta és megverte – így járt többek között a városi sebész és az egyik csongrádi kalaposmester is.⁴³ A pap és a szakácsnő közös kocsikázásait az egyik káplán is szóvá tette: „Bútsúk alkalmatosságával a szomszéd helyekre is, úgy mint Szentésre, Szeghvarra és olykor Domonba [is közösen szoktak utazni], mi több, még annak férjét és Dajkáját is magával hordja. [...] Ha valakinek dolga van a plébánián, először a szakácsnéhoz megy, mert mondják, hogy 'a Lizi mindent megtehet'”⁴⁴ A legsúlyosabb vád a plébános ellen a beteg szakácsnő „megkenyése” (zsírral való masszírozása) volt.

35 VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 9. a Nemes Curialis Csépa Helység Comunitása levele a vikáriusnak.

36 „Hogy pedig az említett élemedet Asszonysággal, magányosan együtt hált volna az említett Plébános Urunk, az hamis lelkűség s nyilván való hazugság. Mivel ezt minékünk mint akkori cselédeknek, látni és tudni kellett volna, holott pedig magányos együtt hálásokat soha, se nem lártunk, se nem hallottunk” VPL APriv. Mátyus János, 1801. június 21. Baranyi Anna és Kun Apolló igazolása

37 VPL APriv. Mátyus János, 1801. június 21. Blázsik Antal kántor igazolása.

38 VPL APriv. Mátyus János, é.n. (kb. 1824) Mátyus János levele a váci püspöknek.

39 VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 16. Csongrád Város bírójának és tanácsának levele a váci püspöki szentszéknek.

40 VPL APriv. Mátyus János, 1825. január 12. Püspöki kivizsgálási jegyzőkönyv. Blázsik Pál vallomása.

41 „Festett kotsit vett [a szakácsnő] gyermekének a Főtisztelendő Úr, abba hurczoltatta.” VPL APriv. Mátyus János, 1825. január 12. Püspöki kivizsgálási jegyzőkönyv. Szabó István vallomása. VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 16. Csongrád Város bírójának és tanácsának levele a váci püspöki szentszéknek.

42 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Hürkecz Ágnes vallomása.

43 VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 16. Csongrád Város bírójának és tanácsának levele a váci püspöki szentszéknek.

44 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Urgasz József vallomása.

Mikor a tornyosuló vádak tisztázására a megyéspüspök szentszéki tanúkihallgatást rendelt el, a megkérdettek „rovott, rossz személyként”, „tsárdabéli nőként” emlegették a plébániai szakácsnőt.⁴⁵ A váci püspöki szentszék végül a plébániai cselédek leváltására kötelezhette a plébánost – ez lehet az oka annak, hogy a személyzet 1823–24-ben teljesen megújult.

Edelényi János négy esztendeig, 1882–1886 között volt Csongrád plébánosa. A *Csongrádi Lap* 1895-ben szelíd, igazságszerető, „igazi papként” jellemezte a Csongrádon elhalt lelkiatyát.⁴⁶ A történeti dokumentumok azonban kevés érdemleges eseményt, leginkább a káplánokkal folytatott szomorú viszály emlékét őrizték meg. Témánk szempontjából említésre méltó Bakó István, Csongrádról Mindszentre helyezett káplán levele. A dispozició miatt elégedetlenkedő segédlelkész hosszasan taglalta Edelényi plébános – vélt, vagy valós – lelkipásztori mulasztásait, erkölcsi botlásait.

Bakó István leírása szerint a csongrádi plébános több időt töltött a konyhában, kedvelt szakácsnője társaságában, mint a templomban; „írtózván a templomtól, [...] 7 hónapon át alig pár-szor láttam Isten igéjét hirdetni”.⁴⁷ A szakácsnőt – kit levelében *exornata scylla*-nak illetve *animal malitiosum*-nak nevezett – a legbefolyásosabb személynek tartotta a plébánián.⁴⁸ Felháborodva emlékezett vissza azokra a közös étkezésekre, amikor a házvezetőnő a papok között foglalt helyet az asztalnál, és a plébánossal „oly módra viselte magát, hogy tisztességes családnál férj és feleség több szemérmert mutatnak.”⁴⁹ Edelényi plébános rendszeresen együtt sétált és kocsizott gazdaasszonyával a város utcáin. Arra is akadt példa, hogy egy temetés után káplánja helyett a szakácsnőt ültette maga mellé a lovaskocsira. A segédlelkész szerint a szentélyében felállított ülöpadot is gazdaasszonyának készíttette, húsvéti ajándékként.⁵⁰ Edelényi János válaszlevelén kívül – melyben elmebajjal gyanúsítja egykori káplánját⁵¹ – nem maradt ránk olyan forrás, mely püspöki intézkedés nyomait sejtetné.

Edelényi plébánost 1886-ban bekövetkezett halála után Hegyi Antal követte a csongrádi plébánosi tisztségben. Hegyi Antal személyét, társadalmi szerepét és politikai szerepvállalásának következményeit korábbi munkámban részletesen ismertettem.⁵² A Váci Püspöki és Káptalani levéltárban fennmaradt személyi aktájában mindössze egyetlen levéltöredék és egy újságcikk akad, mely konkubinátus gyanúját firtatja. A „csongrádi lakosok” 1892-ben levelet írtak a hercegprímásnak, melyben plébánosuk visszaéléseit taglalták. A terjedelmes lajstromba a következő részlet is bekerült: „Méltó fölháborodással vette tudomásul Csongrád város közössége azt, hogy Hegyi Antal plébános úr – kiről egyetlen jótettet feljegyezni még a legnagyobb jóakarát sem képes – szakácsnőjét, a gyermekgyilkos Samu Annát – ki pedig csúffá tette az által, hogy csecsemőjét a parochia udvarán levő szemétdombba temette el – a vizsgálati fogságból Greskovits Pál nagybirtokkal egyetemben kezességre vitte.”⁵³ Évekkel később a *Csongrádi Lap* hasábjain újra felelevenítették az esetet. A cikkíró sokat sejtetően megjegyezte, hogy „Samu Anna szakácsné szomorú

45 VPL APriv. Mátyus János, 1825. január 12. Püspöki kivizsgálási jegyzőkönyv. Kádár Imre vallomása. „Már öszve esketterése előtt szemmel látható volt testi állapotja” Antonioli Bernárd vallomása.

46 *Csongrádi Lap*, 1895. december 15. V. évf. 51. szám, 1. old.

47 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 14. Bakó István segédlelkész levele a megyéspüspöknek.

48 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 14. Bakó István segédlelkész levele a megyéspüspöknek.

49 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 14. Bakó István segédlelkész levele a megyéspüspöknek.

50 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 14. Bakó István segédlelkész levele a megyéspüspöknek.

51 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 28. Edelényi János levele a váci püspöknek.

52 Ld. GYÖNGYÖSSY 2014.

53 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 14. A csongrádi lakosok levele a hercegprímásnak.

esete súlyosabb természetű gyanúra is adott alapos okot”.⁵⁴ Bár Hegyi Antal ellen számos ügyben folyt peres eljárás, és politikai ellenlábasai is mindent megtettek azért, hogy csongrádi működését ellehetetlenítsék, ágyas tartásával hivatalosan sosem vádolták meg.⁵⁵

A csongrádi plébániai cselédek vizsgálatának tanulságai

A háztartási cselédek jelenléte a plébániákon a papság életvitelének szükségszerű következménye volt.⁵⁶ A háztartásban tapasztalt vezetőre volt szükség, aki összefogta és irányította a többi szolgát. Ezt a funkciót jellemzően a plébániai szakácsnő töltötte be, ő állt a cselédhierarchia csúcán. A szokásosnál nagyobb létszámú cselédséget a családi munkaerő hiánya indokolta.⁵⁷ A rendszerint 40–60 esztendő „paggazdaasszony” keze alatt több, 13–25 esztendő leány és kocsis legény dolgozott. Az életkori differencia nagyban könnyíthette a szakácsnő kezében összpontosuló irányítást.

Az ostsyaítés, a templom takarítása, a miseruhák, a liturgikus textília valamint az egyházi szerelvények tisztántartása a harangozó és sekrestyés feladata volt. Speciális tudása okán a templomszolga rendszerint élethossziglan töltötte be hivatalát, feladatkörét jó eséllyel gyermeke vitte tovább. Vele ellentétben a plébániai házi cselédek teendői ugyanazok voltak, mintha egy nagygazda portáján szolgáltak volna. Gyanítható, hogy ugyanazon rendszer szerint⁵⁸ szegődtek el a plébánoshoz, mint bárhova máshova. Egy dologra kellett csak ügyelnie a plébánosnak: rossz hírű, templomkerülő cseléd ne kerüljön házi környezetébe. A vallásgyakorlás és a csendes, szelíd természet fontosabb kritérium lehetett, mint más szolgálatoknál.

Mindannyian a sokhelyiségű csongrádi plébániaépületben voltak elszállásolva. Obendorfer Erzsébet szakácsnőről (1810–20-as évek) tudjuk, hogy saját otthonában élt, és csak alkalomadtán éjszakázott a plébánián. Az 1854-ben épült régi plébániai épületben a takarítónőnek és a szakácsnőnek külön szobája volt, de feltehetően a konyhában is aludt egy-két fiatalabb házi szolga.

Bár a plébániai cselédség cserélődéséről nem állnak rendelkezésre megnyugtató adatok, legbiztosabb pozíciója a háztartást összefogó szakácsnőnek volt. Az új működési helyére érkező plébános vagy magával vitte korábbi gazdaasszonyát (ld. Mátyus János, Jancovich József), vagy elődjétől „örökölte”, készen kapta a teljes személyzetet, melyet később igényei és elvárásai szerint tarthatott meg vagy válthatott le. Van példa arra is, hogy a papok saját rokonaikat, rendszerint

54 *Csongrádi Lap*, 1901. február 24. XI. évf. 8. szám, 2. old.

55 Közel egy évszázaddal korábban már történt hasonló eset a plébánián. 1807-ben a szegvári vármegyei törvényszéken azt vallotta a raboskodó Lévai Tóth János, „hogy [ő, a vallomástevő a] Csongrádi Plébános Úrnál levő Frajstadt Judith leányzóval szabadon nem csak közösködöt, de még általa teherben is esett légyen, és hogy ezen Leányzó az anyai édes indulatnak ki írtása után a terhet magáruul vétkeken elüzte, és a letett terhét Plébániának udvarában béasta légyen”. [VPL APriv. Mátyus János, 1807. november 3. Lévai Tóth János vallomása.] Az ügy kivizsgálásával Bárcza Antal főszolgabíró bízta meg, aki egy seborvos és egy bába kíséretében felkereste a nevezett plébániai cselédet. Hogy a vád bebizonyosodott-e vagy sem, arról forrásaink nem árulkodnak.

56 A 18–19. században a csongrádi plébánosok két-három káplánt tartottak, de a környéken kolduló ferences atya is a plébánián étkezett.

57 Csongrádon csak a 19. század második felében akadt olyan módos nagygazda, aki a családi munkaerő nyújtotta potenciált már nem használta ki.

58 Az 1876-ban hozott cseléd törvény (1876. XIII. tc.) kivonatát lásd Tisza Kálmán belügyminiszter írásában [Tisza Kálmán: Indoklás a cseléd és a gazda közötti viszonyt szabályozó törvényjavallathoz. *Főrendiházi irományok*, 1875. II. kötet, 392–399.]

édesanyjukat vagy unokatestvéreiket vitték magukkal, hogy ők irányítsák a házi cselédséget, esetleg maguk lássák el a házi teendőket (ld. Jancsovich József, Kanyó András, Virter Lajos).

Míg a vonatkozó szakirodalom általánosságban megállapítja, hogy csak a legszegényebbek szegődtek el háztartási cselédnek⁵⁹, a plébániai szakácsnők esetében ez árnyaltabb kérdést jelent. Mátyus plébános egy levelében „Nemes Soltész asszony”-ként említi miskolci származású gazdaasszonyát.⁶⁰ A plébános korábbi működési helyén, az észak-magyarországi régióban könnyen található olyan elszegényedett nemesi családból származó, özvegyi vagy hajadon sorban élő nőt, aki hajlandó volt plébániai szakácsnőként keresni kenyerét, és követni munkaadóját a folyton változó működési helyekre. Ugyanarról a rétegről lehet szó, mely más esetben jobbmódú családoknál tanított, nevelőnősködött.⁶¹ Mátyus János maga is egy sokgyermekes, elszegényedéstől fenyegetett domonyi nemesi család sarja volt. Öccsét még csépai plébános korában vette magához. Kiemelésre érdemes, hogy az ifjú végül Csongrádon marad és telepedett le, leszármazottai ma is itt élnek. Jancsovich plébános háztartási modelljének hátteréből szintén egy elszegényedett nemesi család „túlélési stratégiája” bontakozik ki: a plébános a folyton változó működési helyekre magával vitte elhunyt jegyző testvérének családját és hajadon nővérét, akiket így nem csak szállással és étkezéssel, de munkával és fizetéssel is ellátott.

1853-ban Virter Lajos szakácsnőjét az egyházfi vette feleségül.⁶² Jóval később, az 1880-as években Palik Ferenc kosdi kántor leánya volt a plébános szakácsnője.⁶³ Helyállónak tűnik az a megállapítás, miszerint a plébániai szakácsnők közel azonos társadalmi szinten, egy házassági körön belül lehettek a templomszolgákkal.

A papság és a nőcselédék közt csak a szigorúan informális érintkezés volt elfogadott. A hosszú társalgás, közös séta és kocsikázás⁶⁴, egy szobában alvás, ugyanazon asztalnál étkezés már meghaladta a „religióbeli illendőséget”⁶⁵. A szakácsné gyermekeinek megajándékozása, a plébánián szülés és a gyermekágy fekvése pedig egyenesen bizonyosszámba ment még akkor is, ha a szakácsnének és férjének még nem volt saját otthona, hol a gyermekágy idejére meghúzza magát.

Mivel a tisztátalan viszonyt bizonyítani nem, legfeljebb gyanítani lehetett, a hívek is jellemzően egymás között, szóban fejezték ki rosszallásukat. A hívek *döbbenete, csodálkozása* a panaszlevelek gyakori fordulata: „nagyon dísztelen teszi a Népség előtt [...] [mikor a plébános a szakácsnéval] a Népség tsodájára haza kocsiz.”⁶⁶; „Még a szomszéd catholikusok is bámulva tsudállják, benne botránkoznak”⁶⁷. A *harag, bosszankodás* szintén jellemző közösségi reakció: „Tudom, hogy az egész csongrádi nép haraggal van esperes úr ellen, leginkább pedig a Gazdaasszonya végett,

59 MORVAY 1977. 479.

60 VPL APriv. Mátyus János, é.n. (kb. 1824) Mátyus János levele a váci püspöknek.

61 . Mátyus plébános későbbi szakácsnője, Obendorfer Erzsébet egy aradi kalapos lánya volt, aki Kaszavits Ignác csongrádi kalaposmesterhez ment feleségül. A többségében taksás és szabadmenetelű jobbágy lakosú Csongrádon az iparosság vágyott és becsült foglalkozásnak számított, művelőjük az átlagosnál jobb anyagi körülmények között élt. VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Urgasz József vallomása.

62 TARI 1977. 24.

63 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 28. Edelényi János levele a váci püspöknek.

64 „Botránykeltő látvány, ha pap, rendkívüli súlyos ok (pl. nagy betegség) nélkül utazásra magával cipeli diaconissáját. Ez egyúttal az illetőnek vakságára és érzéketlenségére mutat a világ ítéletével szemben.” Tower 1940. 278.

65 VPL APriv. Mátyus János, 1823. június 7. Csongrád Város bírójának és tanácsának levele a váci püspöki szent-székhöz.

66 VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 16. Csongrád Város bírójának és tanácsának levele a váci püspöki szent-székhöz.

67 VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 9. a Nemes Curialis Csépa Helység Comunitása levele a vikáriusnak.

hogy miért el nem teszi már valahová?”⁶⁸ Mindezek mellett igen erős az erkölcstelen jelenetek szemtanúinak *szégyenérzete*: „De én meg szégyelvén magamat s botránkozván a történésen ezt tovább nézni nem akartam, s ki mentem a szobából, a honnan a szolgáló ki késért”⁶⁹; „Az e féltéket én tovább nem nézhetvén el hagytam a Plébánia házat, és többé nem tudom mi történt”⁷⁰. Egy idő után pajzán, nem ritkán trágár *szóviccek, megszólások* kaptak lábra. Czimmerman János csongrádi kalaposmester az 1820-as években „papok kurvájának” nevezte a plébános szakácsnőjét.⁷¹ Amikor a hívek egy kocsiában látták ülni a papot gazdaasszonyával, így szóltak: „itt jön a Pap a Feleségével”.⁷² Forrásainkban a pap nyílt megszólására is találunk példát: „nem törődve a plébános a hívők sokszor tán túl kíméletlen megszólálással, gyalázatos módon megnyilvánuló megjegyzéseivel (...)”⁷³ Az elítélő vélemény egyetlen „fizikai” megnyilvánulása annak a templomi padnak az állítólagos összeköpködése volt, melyet a szóbeszéd szerint a plébános készítettet gazdaasszonya számára.⁷⁴

A plébános magatartása a szakácsnővel szemben döntően befolyásolhatta általános megítélését: „Végképpen nem szenvedheti a Városi nép a Plébános Urat, de mindennek oka a Gazdaasszony, kinek nagyon pártját fogja a Fő Tisztelendő Úr, pedig tsak egy rosz személy”⁷⁵; „Eleinte szerette a nép míg az első Gazdaasszonya volt, de most már egészen el van tőle vadúlva”⁷⁶. A bajok okozójának tartott „gyanus nőszemély” távozásával a hívek botránkozása is rendszerint alábbhagyott: „Átallyában a nép: midőn Obendorfer Erzsébet a Parochián szült; vagy mikor a fő Tisztelendő Úr későn kezdet az Isteni szolgálathoz, zúgolódott. *Mostanában tsendessén vannak, mivel a személy nem lakik itt, és az Isteni Szolgálat más rendel mén.*”⁷⁷

Kézenfekvőnek tűnik a feltételezés, miszerint a plébános házi cselédjei máshol szolgáló társaikétól eltérő bánásmódban részesültek a hétköznapokban; nem, vagy kevésbé kellett tartaniuk a fizikai fenytéstől. Forrásaink nem sok támpontot nyújtanak a kérdésben. Egyedül Mátyus János plébánosról tudni, hogy ostorral, puskatussal, bikacsókkal verte szolgálóit. Szakácsnőjének is engedélyezte, hogy szükség esetén megüsse a többi cselédet. A plébános kegyetlenkedéséről 1825-ben így vallott a plébániai kocsi: „Hogy Ftdő úr méreg haraggal tele van azt önnön tapasztalásomból tudom, mivel reám sokszor karddal jön az Istállóban, egyszer az oldalamat karddal úgy meg szúrta hogy ha az Isten különösen meg nem őrzött volna, nem tudom mi lett volna belőle.”⁷⁸

Összességében megállapítható hogy a csongrádi plébános belső cselédjei között – úgy mint másutt – kevés volt a férfi, hierarchiájuk is megegyezett a korabeli nagybirtokosok háztartásában megfigyelt modellel.⁷⁹ Nem tudni, hogy 1848 előtt Csongrádon mennyire lehetett elterjedt a házi cselédek tartása. Hogy az iparosok közül néhányan ezt is megengedhették maguknak,

68 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Hürkecz Ágnes vallomása.

69 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Ibolya István vallomása.

70 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Csordás Katalin, Eszes Mihály özvegyének vallomása.

71 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Kaszavits Ignác vallomása.

72 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Ibolya István vallomása.

73 VPL APriv. Edelényi János 1884. augusztus 14. Bakó István segédlelkész levele a megyéspüspöknek.

74 VPL APriv. Edelényi János 1884. augusztus 14. Bakó István segédlelkész levele a megyéspüspöknek.

75 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Lovas Veronika vallomása.

76 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Antonioli Bernárd vallomása.

77 VPL APriv. Mátyus János, 1825. január 12. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Tóth István vallomása.

78 VPL APriv. Mátyus János 1825. augusztus 12. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Horváth József plébániai kocsi vallomása.

79 KATONA 2000. 181.

onnan tudjuk, hogy a plébános szakácsnéja az 1820-as évek elején egy Sziszik nevű csongrádi pintérnél szolgált.⁸⁰ Ugyanebben az időben Czimmermann János kalaposmesternél is élt egy tizenéves cseléd lány.⁸¹ A plébánoséhoz hasonló háztartási modellel, ahol kiegészítő személyzet mellett kocsist és szakácsnőt is alkalmaztak, csak az 19. század második felében kiváló nagy-és középirtokos paraszti rétegnél találkozhatunk. Míg a plébános szakácsnője rendszerint „jobb családból” (iparos vagy templomszolga) származott, többi házi cselédjére érvényes lehetett az a megállapítás, miszerint „a nyomor hajtotta őket erre a kényszerpályára”.⁸² A plébániai cselédek feladatköre és fizetése összességében hasonló lehetett, mint másutt, viszont személyüket jobban megválogatták, munkaadójuktól pedig kíméletesebb bánásmódot remélhettek.

Csongrádon tehát, ahol a lakosok túlnyomó többsége római katolikus volt és a plébánost a „város legtiszteltemélőbb egyéniségének”⁸³ tekintették, a papok szolgálójának lenni egyfajta kiváltságot, a későbbiekben meggyőző ajánlólevelet jelenthetett.

IRODALOM

BÁRTH Dániel

2003 Szokás és hatalom. Egyházi törekvés a szőlőörzés bácskai rendszabályozására a XVIII. század közepén. *Cumania* 19. 2003, 85–120.

BEDNÁRIK János

2013 A budakeszi tumultus. Egy 19. századi helyi konfliktus elemzése. In. BÁRTH Dániel szerk.: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 223–255.

CSUKÁSSI József

1879 *A magyar clérus adomákban*. Budapest, Lauffer Vilmos kiadása.

Dr. CZAKÓ Ambró

1916 *A katolikus papság lélektana. Valláspszichológiai tanulmány a magyar római katolikus papságról*. Budapest, Rényi Károly könyvkiadó vállalata.

DÉNESI Tamás

2009 Plébániaszervezés Somogyban a 18. század első felében. In. GÖZSY Zoltán – VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár szerk.: *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740)*. *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VII.* Pécs, Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 197–223.

DUBOIS Henrik

1870 *A gyakorlati lelképásztor, vagyis mikép működhetünk áldásosan községünkben?* Pest, Rudnyánszky A. nyomdája.

(ERKP) Egy Római Katolikus Polgár

1894 *Hallgassanak a papok! (Miért prédikálnak a r. kath. papok a polgári házasság ellen?)* Budapest, Rozsnyai Károly könyvkereskedő bizománya.

80 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Urgasz József vallomása.

81 VPL APriv. Mátyus János, 1823. augusztus 4. Kihallgatási jegyzőkönyv. Mészáros József vallomása.

82 KATONA 2000. 182. A fiatal leányoknak a kelengye összegyűjtése lehetett a szolgálatba szegődés célja.

83 VPL APriv. Hegyi Antal, 1889. február 21. Zöld Antal levele a váci püspöknek.

FAZEKAS István

1993 A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között. *Történelmi Szemle, az MTA Történettudományi Intézetének Értesítője*. XXXV. évf. (1993) 1–2. szám, 101–131.

FOGL Krisztián Sándor

2015 A veszprémi egyházmegye alsópapságának fegyelmi ügyei, konfliktusai 1847–1849 között (esettanulmányok). *Egyháztörténelmi Szemle*, 2015. XVI. évf. 4. szám, 3–19.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrákutató Könyvei 16. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

KATONA Imre

2000 Uradalmi és gazdacselédek (béresek és szolgák). In: PALÁDI-KOVÁCS Attila főszerk.: *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 174–185.

KATUS László

2007 *Ecclesia semper reformanda et renovanda. Katus László egyháztörténelmi tanulmányai és cikkei*. *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis IV.* Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola.

KERSCHBAUMER Antal

1872 *Paterfamilias. Lelkipáztorkodástan példákban, idősb s ifjabb lelkészek számára*. Esztergom, Nyomatott Horák Egyednél.

MARTINOVICH Sándor

1918 *Papi celibatus*. Dunántúl (Wessely és Horváth) Pécs, R. T. könyvnyomdájából.

MIHALIK Béla Vilmos

2013 *Plébános és közösség a 18. század közepi egri egyházmegyében*. In: BÁRTH Dániel szerk.: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18-20. századi Magyarországon*. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 85–99.

MORVAY Judit

1977 Cseléd. In: ORTUTAY Gyula főszerk.: *Néprajzi Lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 479.

NOGÁLL János

1852 *Észrevételek a lelkipáztorságról, jelesül a falusi népet tekintőleg*. Budán, nyomtatott Bagó Márton nyomdájában.

Papramorgó

1870 *Coelibátus és polgári házasság*. Pest, Heckenast Gusztáv.

TARI László

1977 *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901*. Szeged, Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek 7. Szeged, Somogyi Könyvtár.

TOWER Vilmos

1940 *Illemkódex papok és szerzetesek számára*. II. Budapest, szerzői kiadás.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár
Acta Parochiarum Csongrád – VPL APar. Cs.
Acta Privatorum Csongrád – VPL APriv.